

Kavramlar, Değerler, Tartışmalar...

Hukuk, Deontoloji, Etik...

Doç. Dr. Nüket Örnek Büken

Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi
Deontoloji-Tıp Etiği ve Tarih AD
buken@hacettepe.edu.tr

Bugün ülkemizde ve dünyada tıba ait mesleki değer konularının, gittikçe artan bir hızla, "yükümlülük" ve "hukuk" alanından, "değer tartışması" ve "etik" alanına kaydığını görmekteyiz. Yasal ve ahlaki yükümlülüklerin her biri, belirgin birer "kural"dır. Bu kuralları hekimin kendisi değil, onun da içinde olduğu bir birey olarak bir parçasını oluşturduğu toplum belirler. Bu kurallardan her biri belirli bir değer sorununu yanıtır. Bu kuralların bilgisine "deontoloji" denir ve gerçek/tüzel her kişinin, bu kuralları bildiği ve ayrıca bu kurallara uymakla yükümlü olduğunu da bildiği varsayılır.

İlgili bireyden önceden belirlenmiş bu yükümlülüklerle uyup uymayacağı, ya da uymak isteyip istemediği sorulmaz; onun da bu kurallara uyması istenir ve ona zorlanır. Oysa yaşayan bir toplumda her zaman, henüz yanıtı verilmemiş açık uçlu sorular ve henüz çözümlenmemiş, kurale bağlanmamış sorunlar vardır. Toplumsal değişim ya da gelişim ne kadar hızlı ise bu normatif sorunların sayısı ve onların yaratacağı çelişkilerin yoğunluğu o ölçüde artar. Bu açık uçlu normatif sorunlara yanıt arama etkinliği, bir tür "etik" çalışmadır ve her birey kendi sahip olduğu tutumlar sistemine ve bireysel değer sistemine dayanarak, bu etkinliğin içinde dir.

Tıbbi Etik alanında var olan durumların her birinin değer sorunları doğmalarının yanında ilke olarak deontoloji ve hukuk yönleri de vardır. Tıpkı hukuk ve deontoloji alanlarının olmasının, bunlarda söz konusu kuralların etik alanında ele alınmaması, üzerlerinde düşünülmemesi, onların eleştirilmemesi anlamına gelebileceği gibi. Bu yapıtım ve bağlayıcı metinler hazırlanırken; ülkenin hukuk sistemi, yurtdışında konuyla ilgili metinlerin incelenmesinin yanında toplumun değerleri, dünyada o sırada bu konuda tartışılanlar gibi birtakım etik sorunlar da düşünülümüştür. Ancak hukuk ve deontoloji açısından, sonuçta ortaya çıkan yazılı metin, bağlayıcılığı, ona uyma zorunluluğu, tersi durumda uygulanacak yaptırımları ile tartışılmaktan çok, gerekli kuralları içeren maddelerden oluşmaktadır. Onları eleştirel bir tartışma ortamında ele almak, ilgili kuralların altında yatan ilkeleri ortaya koymak, genel olarak söz konusu alanların niteliklerini, ne olduklarını sorgulamak gibi etkinlikler ise ancak felsefi denebilecek bir düzeyde çalışmayı gerektirecektir. Bu da etik yapmakla eşanlamdır.

Teoloji ve hukuk gibi normatif bilimlerle etiğin ilişkisi konunun akademisyenleri tarafından da inceleme konusu olmuştur. Hukuk bilimi de insan eylemlerini konu alır, ama incelemelerini ahlakilik açısından değil, yasalara uygunluk açısından yapar. Siyasal bir topluluğa ait insanların, "dışa" yansıyan eylemleri, hem hakları hem de ödevleri kapsayan hukuk normları sayesinde, çatışmayı azaltarak birlikte yaşamayı olanaklı kılacak şekilde eşitlik ilkesine göre düzenlenir. Hukuk normları, yasalar biçiminde, topluluğun her üyesinin hakkı olanı güvence altına alır ve tüm sosyal eylemleri bağlayıcı kuraldır.

Hukuk normları, ahlaki normlar değildir, ama bağlayıcı olmayı ahlaki normlarla sağlamaya çalışır; çünkü örneğin özgürlüğü demokratik bir hukuk düzeni, ahlaki öncüller üzerine kuruludur ve özgürlük, adalet ve eşitliğin mutlak değerler olarak herkes için kabul edilmesi gerekir. Ancak, kendini ahlaki bir talebi yerine getirmekle yükümlü gören kişi, eylemini, bundan muhtemelen etkileyecek olan diğer insanlar açısından gözden geçirip tartması, duruma göre sınırlaması gerektiğini bilir.

Ama insanlar doğal nitelikleri gereği her zaman iyi davranmadıkları ve öteki insanları, onların da özgürlüklerine saygı göstererek dikkate almadıkları, aksine özgürlüğü fiilen başka özgürlükleri baskı altına almak için kullandıkları için bir hukuk düzenine gereksinim vardır; bu düzen, her bir kişinin en dış özgürlük sınırlarını, aynen, mantıklı eylem yapan ve davranan biri kendiliğinden nasıl saptayacaksa öyle saptar. Dolayısıyla hukuk normları, ahlaki doğrudan hiç bir ilişkisi olmayan ahlakiliğin dolaylı bir ifadesidir: Kişi hukuksal açıdan tümüyle doğru, ama gene de ahlaksız davranabilir; kişi yalnızca hukuku çiğnediği zaman cezalandırılır, yoksa ahlaki normların çiğnenmesine (bu tür) ceza verilmez.

Hukuk felsefesinde ahlaki ilkeler ile hukuk normlarının iç içe geçmiş olmaları, doğal hukuk ve pozitif hukuk ilişkisine yansır. Doğal hukuk düzeyinde, emirler ve temel haklar (öldürme yasağı, fiziksel-bedenel bütünlüğe zarar vermeme yasağı ve bedenini koruma hakkı) tartışılmaz, koşulsuz bir geçerlilik taşıyor ve bu bakımdan

genel tarafından büyük ölçüde benimsenir. Mutlak doğal hukuk ilkelerinin somut ampirik koşullarda uygulanması ya da somutlaştırılması sırasında ise ister istemez sorunlar ortaya çıkar. Değer çatışmaları ve çıkar uyumsuzlukları deneye dayalı, somut koşullarda kaçınılmazdır. Bu nedenle, örneğin ceza hukukundaki temel hakların korunması ilkesinin etikteki özgürlüğü kısıtlama ya da ortadan kaldırma yasağıyla uyumlu bir duruma getirilmesi gerekir.

Hukuk kurallarının en belirgin özelliği, bunlara uymasının, örgütnenmiş ve zorlayıcı bir güç ile sağlanmasıdır. Bu bakımdan, bir hukuk kuralına aykırı hareket ettiğimizde, bu kurala ilişkin yaptırımın uygulanacağı inancı, bizi hukuk düzenine uygun davranmaya zorlamaktadır. Bu bakımdan, "yaptırım"ın her hukuk kuralı için tipik bir özellik taşıdığı söylenebilir. "Ulusal" ya da "iç hukuk"ta, kendisini oldukça etkili bir biçimde gösteren "yaptırım", özellikle "uluslararası hukuk alanında" etkisini çok kez yitirmektedir. Gerçekten, uluslararası hukuku oluşturan birçok hukuk normu, ya herhangi bir yaptırımdan yoksundur; ya da ona bağlı yaptırımın, zorlayıcı bir güçle uygulanabilmesi olanağı bulunmamaktadır (etik kurallar böyledir).

Her toplumun "hukuk" anlayışı o toplumun yaşam biçimini, değer ölçütleri, gelenek ve görenekleri, siyasal kurumları ve dünya görüşü ile sıkı bir bağlantı halindedir. Toplumsal bir olgu olarak hukuk kavramı, insan toplumlarının "felsefelerinden", siyasal kurumlarından, ideolojilerinden oluşan "üst yapı"larından soyuluyarak ele almak olanaksızdır.

Etik alanında, belli etik ihallerin (hukuki bir sonuç doğurmayan) yaşanması durumunda nasıl bir yaptırım uygulanabileceği belirsizdir. Kuşkusuz en büyük yaptırım insanların vicdanlarında ortaya çıkar. Değer çatışmaları ve çıkar uyumsuzlukları deneye dayalı, somut koşullarda kaçınılmazdır. Bu nedenle, örneğin ceza hukukundaki temel hakların korunması ilkesinin etikteki özgürlüğü kısıtlama ya da ortadan kaldırma yasağıyla uyumlu bir duruma getirilmesi gerekir.

Etik ya da etik analiz, açık ve net bir soru ile başlar: hangi faaliyetler doğru veya yanlıştır, iyi ya da kötüdür, takdiri veya suçlamayı gerektirir? "Faaliyetlerin" sorgulaması; rol analiştir, kişisel etkileşimleri ve ilişkileri akla getirir. Bu soru hemen bir başka soruya yol açar: bir faaliyetin ya da bir kişisel etkileşimin iyi ya da kötü, doğru ya da yanlış olduğuna hangi ölçütlerle karar vereceğiz? Eğitim seviyeleri veya uzmanlık alanlarına bağlı olmaksızın, etik ile ilgilenenler veya etik kararlar alanlar şu ölçüt üzerinde anlaşabilirler: faaliyetlerin ya da ilişkilerin ahlaki yönü hakkındaki yargılar mantıksal değerlendirilmelere, doğrulanmış olaylara ve sağlam nedenlere dayanırlar. Karmaşık konuları incelediğimizde, çoğu zaman ikna edici veya karşı çıkılmaz cevaplarla ulaşamayabileceğimizi anlarız, ancak olası cevaplar arasında en çok kabul edilebilir ve ikna edici olanlara ulaşmaya çalışsaksak da ciddi bir etik sorgulamaya uğramaya-çağımızdan eminizdir. Etiğin bir insanı girişim olarak en ileri özellikleri, bu güçlü ve savunulabilir cevapların araştırılmasından kaynaklanır. İlk olarak etik; yüzyıllar süren uzun zaman süzgecinden geçmiş güçlü ve uygulanabilir ilkelerden oluşan rasyonel bir girişimdir. İkincisi, etik akıl yürütme; emin olunabilir gerçeklere, gerçeklerden yola çıkan mantığa, genel kabul görmüş ve pay-

laşılan deneyimlere ve içgüdülere dayanır. Belirli bir deneyim ve çaba ile birçok insan etik değerlendirmeye konusunda yetenek sahibi olabilir. Üçüncüsü, eleştirel ve disipline edilmiş bir sorgulama olarak etik, düşünce yükümlü bir değerlendirme ve çıkarsama yapma konusundaki yargılarımıza aracılık eder.

Etiğin belirgin özellikleri ve ölçütleri, etik hakkındaki yanlış algılamalar konusunda bizi uyarır. Etik, bunlara benzer birçok kural yaratmasına ve bildirmesine rağmen, düzenlemeler ve bürokratik kurallarla eş tutulmamalıdır. Etik, benzer şekilde, bu yargılar iyi ya da kötü, doğru ya da yanlış diye çıkarsamalar yapsa da değer bildirici fikirlere ve yargılara da eş tutulmamalıdır.

Etik değerler ve yargılar, aşağıdaki üç alanla ilişkilidir:

- Neyin tümüyle doğru olduğu hakkındaki yargılar (insan etkinliklerinin amaçları ve sonuçları açısından neyin doğru olduğu anlatılmaktadır);

- İnsan karakteri hakkındaki yargılar (kişileri takdiri edici ya da suçlayıcı yargılar ve karakter özelliklerinin ışığında kişilerin davranışları hakkındaki yargılar ya da bunların yoluğu);

- Ahlaki sorumluluklar hakkındaki yargılar (ne yapmalı ve yapmamalıyız, başkalarına nasıl davranmalı ya da davranmamalıyız?);

Ahlaki sorumluluklar ele alındığında; sonuçlarla ilgilenenler, yapılan işlerin doğruluğu ya da yanlışlığına, doğruduğu sonuçlara bakarak karar verirler. Yapılan işler, tamamiyle iyi olduğu (insan mutluluğu, karşılıklı saygı, uyum, huzur v.b.) ya da iyi olacağı kabul edilen sonuçlara ulaştığında, doğru ya da zorunlu olarak değerlendirilir. Sonuca önem verenlerin bir versiyonu olan faydacılar, mutluluğu insana ilişkin en yüce iyi olarak kabul ederler. Sonuca önem vermeyenler ile faydacı olmayanlar ise, rasyonel olarak hesaplanmış sonuçların ve çıktılarının en yüksek ölçü ve ahlaki standart olduğuna kabul etmezler.

Sonuçlara değer vermeyenler arasında deontologlar ve ahlakçılar da bulunur. Deontologlar, ahlaki temel kurallara ve ilkelere bağlıdır. Kendi aralarında ve kendilerine ait bir zorunluluk olarak bu sorumluluklar, sürecin ilkelerini oluşturur.

Örneğin, kişilerin sonuca yönelik bir araç olarak kullanılmaması, bununla birlikte kişilerin sonuca karar veren ya da "kendi-seçen" unsurlar olarak kabul edilmesi ilkesi. Bazı deontologlar, bu ilkeleri belirli bir faaliyetin ahlaki yönüne karar vermeden önce biri diğerine karşı oynanabilen çok yönlü ve etkileşimli normlar olarak görürler. Etiği, evrensel etik ilkelere ve teori temelli süreç kurallarına eş tutanların eleştirisinde, ahlakçılar, ahlaki olarak sorumlu olan belirli durumlar hakkında pratik akıl yürütme ve karar vermenin önemini vurgularlar.

Bu özet bilgiler, etiğin insanların birbirlerine karşı nasıl davranmaları ve ilişkide olmaları gerektiğini anlatan argümanları ve akılsamaları belirlemek, değerlendirmek, keşfetmek ve savunmak için, nedenleri olan ve disipline edilmiş bir yol olarak nasıl hizmet ettiğini göstermektedir.

Ahlaki sorgulamanın doğası ve işlevleri hakkındaki bu hususlar, insan davranışlarının ahlaki yönünün kritik değerlendirilmesinde, uyarıcı ve yönlendirici bir rol oynar.

